

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

JELENITS ISTVÁN

Miért nagy vers Babits Mihály *Miatyánk*?

Ha egy mai olvasó Babits Mihály *Összegyűjtött verseinek* lapozgatása közben eljut a *Miatyánk* című költeményig, mindjárt a címe körül feltűnő különlegességekkel találkozik. Szokatlan, hogy közvetlenül a cím alatt évszám olvasható: 1914. J. Soltész Katalin szerint „Évszámot Babits csak akkor ír a címhez, ha a verset születése után több évvel publikálja.”¹ Nos, a *Miatyánk*ra ez nem illik rá. A *Recitativ* kötet, amelyben megjelent, 1916-ban látott napvilágot, s első ciklusaiban sok olyan költemény jelent meg évszám nélkül, amely a *Miatyánk*nál jóval korábban született. Úgy látszik, itt más miatt tartotta fontosnak a költő az évszám feltüntetését; ez a költemény nyilván egészen szorosan kapcsolódik az első világháború kitöréséhez. Egyébként, amikor a *Nyugat* 1915. novemberi számában megjelent, az évszám még nem is a cím alatt, hanem magában a címben szerepelt: *Miatyánk. 1914.*

Az említett évszámon túl még valami mást is találunk a *Miatyánk* címe alatt a *Recitativ* óta minden Babits-kötetben. Egy dőlt betűvel szedett zárójeles mondatot: „Egy bécsi műintézet által kiadott műlaphoz készült.” J. Soltész Katalin azt írja, hogy Babits verseinek címéhez „gyakran csatlakozik ajánlás, alcím vagy mottó.” Ajánlásnak, mottónak nem nevezhetjük az idézett mondatot. De az alcím megjelölés sem igen illik rá. Vegyük elő ismét a *Nyugat* említett számát! Az öt költeményt közölt Babitstól, szokatlanul: közös címmel. *Versek, előszavakkal.* Az öt költemény: *Ady Endrének, A „Fiamhoz”, Prológus, Miatyánk és Vers, támadásokra* (ez a legutóbbi később *Pro domo* címmel került a *Recitativ* kötetbe.) A *Nyugat*ban valóban egy-egy kis „előszó” vezeti be mindegyiket, s amikor mind az öt végleges helyet kapott a *Recitativ* kötetben, ezeknek megrövidített változata a verscímek alá került. A rövidítést nemcsak technikai szempontok indokolhatták. A költő azon volt, hogy napi esetlegességeiktől megtisztítsa őket, személyes, árulkodó elemeiket kiküszöbölje. Érdekes, hogy egészen mégsem akart lemondani róluk.

A *Nyugat*ban a *Miatyánk* címe alatt még ezt az „előszót” közölte Babits: „Egy bécsi műintézet megbízásából, egy műlaphoz, adott ötlet szerint készítettem, egy hasonló né-

1 J. SOLTÉSZ Katalin, *Babits Mihály költői nyelve*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1965, 335.

met kiadvány párja gyanánt. Minthogy a műlapot inkább csak vidéken terjesztették, számosan levélben értesítettek, hogy a költeményt nem tudják megszerezni. Ez jogosítja itteni közzétételét.” Sajnos, a „műlap”-ból, amelyet eszerint a *Miatyánk* első megjelenéseként kell számon tartanunk, mindeddig egyetlen példány sem került elő. Rába György egyenesen arra gondol: „az sem lehetetlen, hogy csak fikcióról van szó.”²

A kérdés, első látásra, jelentéktelennek látszik, mégsem az. Magam a gyanút nem tartom megalapozottnak. Ellene mond elsősorban a *Versek, előszavakkal* szöveggörnyezete. A másik négy vers „előszava” ellenőrizhetően valóságos tényekre hivatkozik, szokatlanul, fájdalmasan őszinte. A Komjáthy Aladárhoz írt A »*Fiamhoz*« címűt ilyen mondatok előzik meg: „Ma, amikor rossz tanárnak mondtak, aki megrontja az ifjúságot, meg nem állhatom, hogy ki ne mondjam a világ előtt azt az érzésemet, mely rajtad és minden tanítványomon keresztül a jövő nemzedékhez köti lelkem.” Az *Ady Endrének* címzett költemény előtt pedig – többek közt – ezt olvashatjuk: „Nagy elkedvetlenedések idején született ez (a vers) ..., azt hittem, sohasem fogok többé verset írni.” A *Prológus* „előszava,” akárcsak a *Miatyánké*, arra utal, hogy a költemény kézről kézre járt, indokolt, hogy hiteles formában a közönség elé kerüljön: „közreadását többek közt indokolja az, hogy tapasztalatom szerint kéziratban elferdítve terjedt s több vidéki koncerten e hibás alakban előadták.” Ennek a mondatnak igazságát szerencsére bizonyítva látjuk. A *Makói Ujság* 1915. március 9-i számában valóban megjelent a költeménynek egy eltorzult változata: *Prológ – Babits Mihálytól* címmel. Meglepő módon úgy, hogy az ismert, a költőtől jóváhagyott szöveg utolsó 18 sora helyett a *Fiatal katona* huszonnégy sora kapcsolódik a vershez. Furcsán, de nem ügyetlenül, néhány sor átkötéssel. A megcsonkított vers így szakad meg:

dal lesz, ha hal, halála,
ki értünk messze halt

ehhez szervesen ízesül két „átkötő” sor:

– a lelkünk egyre nála –
s elmondom ezt a dalt:

majd (cím nélkül, idézetként) a *Fiatal katona* teljes szövege, szakaszolatlanul.

Ugyan hogy kerülhetett volna ilyen valóságos körülményeket feltáró „előszavak” közé egy fiktív jellegű? A feltevés ellen nyelvi megfigyelésekkel is érvelhetünk. Babits mondataiban megüti a szemünket néhány szokatlan, tükörszónak tetsző nyelvi elem. A *műlap* a német *Kunstblatt* hevenyészett tükörfordításának tetszik. A *műintézet* mögött a *Kunstanstalt*ot sejtjük. Ha aztán akár az OSZK kisnyomtatványai közt szétnézünk, valóban ta-

2 Babits Mihály költészete, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 462.

lálunk bőven olyan háborús emléklapot, amelyenhez hasonló Babits *Miatyánkja* eredetileg megjelenhetett. Ezek gondos, művészi kivitelben láttak napvilágot, egy-egy grafikával vagy kalligrafikus szépséggel kinyomtatott rövid szöveggel. Jó pénzen meg lehetett vásárolni őket, ezt a pénzt sebesülteknek, hadba vonult katonák otthonhagyott családtagjainak segélyezésére fordították, magukat a „műlapokat” pedig a nagylelkű adakozó kiakaszthatta az irodájában, a lakásában. A *Prolóógus* és a *Miatyánk* ilyenformán szorosan összetartozik egymással. Azt egy jótékony célú hangverseny bevezetőjének szánta Babits, ezt egy adakozást jutalmazó lapra. Egyúttal mind a kettőben elmondhatta, hogyan gondolkodik a háborúról.

Mármost, ha hiszünk, hihetünk a *Miatyánk* „előszavának,” akkor komolyan kell vennünk azt az információt is, hogy a vers nemcsak „egy hasonló német kiadvány párja gyanánt” született, hanem „adott ötlet szerint” is. Vagyis, úgy látszik, a „műlap” kiadója, tervezője a kért költemény témáján kívül annak alapötletét is megadta. Kimondottan arra kérhette fel Babitsot, hogy írjon költői parafrázist a *Miatyánkhoz*. Minden bizonnyal az volt a már előbb elkészült s kiadott német költemény is.

Mi készítette Babitsot arra, hogy a bécsi „műintézet” felhívását elfogadja, s az „adott ötlet szerint” megírja versét? A szívbemarkolón időszerű témán túl izgathatta, megszólíthatta épp a formai kötöttség is. Keresztury Dezső őrzött meg számunkra egy róla/ellene írt mondatot: „Egyik bírálója azt írta róla, szüksége van valamilyen támasztékra, karóra, falra, fára, amelyre folyondártermészetével felkapaszkodjék.”³ Ennek a mondatnak támadó, kicsinylő hangszínya indokolatlan s méltatlan Babits Mihályhoz, valami igazsága mégis van. Ki ne érezné, hogy Horatiustól Vörösmartyig és Arany Jánosig hány költő „szájíze beleévedt” abba a serlegbe, amelyből ő ivott? Ki ne tudná, hogy nem támaszra, de társra szüksége volt, szövegekre, amelyeket tisztelt, s amelyeknek segítségével épp leg-sajátabb érzéseit szóvá tehette? Hiszen legelső verseskötetének nyitó versét *In Horatium*, Horatiusra szerezte, s amit ott megírt, az mindvégig költői programja volt:

a régi eszme váltson ezer köpenyt,
s a régi forma új eszmének
öltönyeként kerekedjen újra.

S hogy nemcsak nagy *költők* szólították ilyen századokon áthajló párbeszédre, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a *Jónás könyve*, amely, akárcsak a *Miatyánk*, egy bibliai szöveg hatalmas erejű, igazságú parafrázisa.

Többen fölfigyeltek már arra, hogy Babitsot a *Miatyánk* parafrazeálására Dante példája is indíthatta, hiszen ezekben az években foglalkozott az *Isteni színjáték* fordításával. Dante hatalmas költeményében, akárcsak Babits verseiben, fontos esztétikai szerepe van az intertextualitásnak, s ennek egyik legismertebb példája a *Purgatórium* XI. éneke.

3 Babits Mihály = Örökség, Bp., Magvető Könyvkiadó, 426.

Annak első strófáiban a gőgösök kórusa éneklí a Miatyánk költői módon alkalmazott, kibontott szövegét. A Dante-irodalomban létezik olyan értékelés, amely ezt a néhány szakaszt az *Isteni színjáték* kevésbé sikerült részei közt tartja számon. Úgy érzik, a tudós költő dekoratív nyelvi fordulatai elhomályosítják az evangéliumi imádság fakadó egyszerűségét. Mások viszont épp ezt is értéknek tekintik. Dante jellemzi szövegével a vezeklőket, akik földi életükben gőgjükkel vétkeztek, s ez a gőg még vezeklő imádságukba is beletéved. Mint Danténak egy jeles monográfusa írja: „Ez az imádság nem pusztán átírása a *Miatyánk*nak, hanem hányatott lelkű emberek könyörgéseként hangzik fel, s a gőg még ráveti utolsó sugarait, mielőtt örökre kihúnyna.”⁴ Babits épp erre kaphatott ösztönzést Dantétól: hogy ezt a Jézustól örökölt, ősi imádságot saját vívódó könyörgéseként mondja el újra.

Egyébként van egy félreérthetetlen tényszerű bizonyítéka is annak, hogy Babits emlékezett Dante soraira, amikor a *Miatyánkját* megírta. Dante a harmadik tercina első sorában a Miatyánk második kérését idézi, de meglepő kiegészítéssel: beleiktatja a *béke* szót. Venga il tuo regno helyett azt írja: Venga ver'noi la pace del tuo regno. Babits fordításában: „Jöjjön el a Te országod, a Béke.” Egy modern Dante-kommentár⁵ ezt írja erről a sorról: „A *béke* szót Dante illesztette bele – glosszaként – a szövegbe; mi lehetne más Isten országa, mint a tökéletes béke? Az *egyeduralomról* írott művében idézi is Lukács 2,14-et: Békesség a földön a jóakarátú embereknek! – I. rész IV. 3.” A *Miatyánk*ban Babits az Úr imádságának első kérésébe építi bele a *Béke* szót, talán még nagyobb nyomtatékot adva neki:

a te neved megszenteltesék,
a te legszebb neved: Békesség!

J. Soltész Katalin ezt a Békesség szót itt főnévi értelmezőnek tekinti, amely „az értelmezettnek közelebbi, pontosabb meghatározását vagy jellemzését adja.”⁶ Én azt gondolom, inkább összetett mondattal van dolgunk. Az első idézett sor a bibliai imádság mondata, jelentéktelen szórendi változtatással. A második sor mellérendelt mondatként kerül melléje, s ennek állítmánya a békesség, amelyet a kettőspont és maga a rímhelyzet is kiemel. A bibliához képest ez valami új, személyes állítás. Isten sok neve közt Babits épp ezt tartja a legszebbnek.

Mindenesetre jó nyomon járunk tehát, ha Babits *Miatyánkjának* ihletője, előképeként számon tartjuk az *Isteni színjátékot*. Nem szabad azonban elfeledkeznünk valami másról sem: a keresztény imádságos gyakorlatban ősidőktől máig mintaimádságként szerepel

4 Paul RENUCCI, *Dante*, Paris, Hatier, 1958, 182.

5 Chiaracci LEONARDI, *Dante Alighieri, Commedia*, a cura di Anna Maria CHIARACCI LEONARDI, Bologna, Zanichelli, 1992, 194.

6 *I. m.*, 227.

az Úr imádsága, teológiai munkákban, hittankönyvekben, imádságos könyvekben új meg új feldolgoásaival találkozik a hívő ember. Például Pázmány Péter *Keresztyéni imádságos könyve* mindjárt ezzel kezdődik: „Mint kelljen a Mi atyánkat értelmesen mondani.” Pázmány a tízlapos parafrázis végén szép rendben felsorolja, hogy mind szent Jeromos, mind Ciprián, Tertullianus, Ágoston, Ambrus „és többen is” hasonló gondolddal „megmagyarázzák írásokban” ezt az evangéliumi imádságot. Babits ismerhette, talán még diákkorából, Pázmány imakönyvét s ezt a *Miatyánkot* értelmező tradíciót.

Annál valószínűbbnek látszik ez, mert szülőházában, Szekszárdon őriznek négy imakönyvet, közülük egy a költő édesanyjáé volt, s a *Miatyánk*-parafrázis hagyományos imádságai ezekből sem hiányoznak. A 113-as leltári számú: *Imák és elmélkedések* gyűjteménye, összeállította Flavigny grófnő, átdolgozta Gubicza István⁷ Bossuet *Miatyánk*-parafrázisát tartalmazza. Az Úr imádságának hét kérését a hét egy-egy napjára szánt külön imádságban dolgozza fel. Ez az imakönyv volt a költő édesanyjáé, talán erre céloz az *Örökségem* című költemény: „Egy régi imakönyv – leválik a kereszt...” Még gazdagabb egy régebbi imakönyv „kínálata.” (*Szent hangzatok. Imák keresztény katolikusok számára*, szerkesztette ALBACH J. S., fordította SUJÁNSZKY Antal, Pest, 1862.) „Benne dr. Kelemen Mihály autográf ajánlása édesanyjának, Hamulyák Teklának 1866-ból.⁸ Kelemen Mihályról Rába György könyvéből tudhatjuk, hogy a költő „anyai másodnagybátyja” volt, s a gyermek Babits Mihály „már akkor családi örökségként őrzött s gyarapított könyvtárában” sok, boldog órát töltött. Könnyen lehet, hogy az imádságoskönyv vizsgolt szintén Babits édesanyjának kincsei közé került, talán újra meg újra együtt is imádkozhattak belőle.

Ebben az imakönyvben, amelynek német eredetije is a kezembe került, két *Miatyánk*-parafrázist is találunk: egy verses és egy prózai feldolgozást. Az első hét egyforma, nyolcnyolcsoros versszakban dolgozza fel, fejti ki a *Miatyánk* hét kérését. Így kezdődik:

Csillagokkal hímes égből
Áldás-tenger száll reánk,
Néked, Isten, ott lakónak
Fön kiáltunk: „mi Atyánk!”
A Szeráfok tiszta serge
Zeng ott hála éneket,
Fönt s alant tőlünk örökké
„Szenteltessék a neved.”

7 Bp., 1888.

8 Leltári szám: 109. A szekszárdi Babits Emlékmúzeum adatait Lovas Csilla főmuzeológusnak köszönhetem.

Konvencióssá kegyesség szól ebből a csengő-bongó versből, de nincs híjával valami költői ügyességnek. Rímeivel, behízelt ritmusával akár életre szólóan beletapadhatott egy gyermek emlékezetébe:

Messze kél és messze tűnik
A nap arca fényesen,
Túl az égen s e világon
Mindenütt Te vagy jelen.
S ha kegyelmed szíveinkben
Fölsugárzik egykoron:
„Jöjjön országod” hiába
Nem rebegtem ajkimon.

„Már gyermekül vermébe ejtett / s mint bölcs vadász gyenge vadat / elbocsátott, de nem felejtett...” Babits ezt írta élete végén *Az elbocsátott vad* című költeményében. Talán nem csak a pécsi ciszterci gimnáziumban töltött évek emlékeit idézi itt, hanem a szekszárdi éveket is. Egy kis fantáziával kereshetjük gyerekkori imádságainak emlékét a *Zsol-tár gyermekhangra* című költemény nyolcasaiban:

Az Uristen őriz engem,
Mert az Ő országát zengem...

De ennek a gyermeki imádságnak képe térhet vissza az *Örökkék ég a felhők mögött* „hitvallásában” is.

Ad vocem: hitvallás! Babits Mihály számára *Miatyánk*-jának megírásakor nem volt szokatlan költői feladat, vállalkozás, hogy egy megadott s közismert, köztiszteletben álló szöveghez írjon lírai vallomás erejű költői parafrázist. Valami hasonlót írt már nemcsak Horatius verséhez vagy Arany balladájához, hanem egy közismert keresztény imádsághoz is. *Hiszekegy* című verse 1911-ben jelent meg a *Nyugat*-ban, s a két vers „összetartozására” legalább akkor fel kellett figyelnie, amikor mind a kettőt beleillesztette a *Recitativ* kötetbe. Igaz, a *Hiszekegy* nem valódi parafrázis, szövegszerűen csak a címében utal a keresztény imádságra. De ott nyomatékkal, hiszen a cím nem kezdőszó, s ha nem célozná meg a keresztény Hiszek egy (Istenben)... kezdetű hitvallást/imádságot, akkor indokolatlan volna a használata. Ez a vers az egyistenhit elutasítása egy mámoros nietzschei politeizmus görög szemlélete nevében:

Nem hiszem én az egy istent; hiszem az ezer istent,
azt, aki adja a fényt, azt, aki adja a dalt;
azt, kivel a kin is édes, azt, kivel a mocsok is szent;
Kronoszt az öreget s Bacchost a fiatalt.

A leoninusok édes zenéje mögül keserű elszántság dübörög itt fel: az első idézett hexameter tagadó mondatában az antik mértékben szokásos rövid és hosszú szótagok helyett hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok magyaros daca vezet tovább a verset:

Nem hiszem | én **az** | **egy** is | tent; hiszem | **az** ezer | istent

A két **az**, amelynek a mérték szerint hosszúnak kellene lennie, még csak nem is hangsúlyos! Annál nagyobb nyomatékot kap az **egy** szó.

A *Miatyánkban* (a háborús események szorításában) az a költő talál vissza gyermek-kora egy-istenéhez, aki a *Hiszekegyben* megtagadta azt. Hogy Babits belső világában és költészetében a háború milyen mély átalakulást indított el, arra Keresztury Dezsőnek néhány sora mutat rá: „A válság ideje a világháború és az összeomlás éveire esik: a *Recitativ* második fele,⁹ a *Nyugtalanság völgye* a költő szörnyű küzdelmeinek tanújelei... Vigaszt, erőt s világosságot keresve ekkor merül Babits Dante és Augustinus világába: az antikvitás mellett egyre fontosabb szerephez jut költészetében lelki világának egyik leggazdagabb rétege, a kereszténység mély élménye.”¹⁰

A *Recitativ* kötet szerkezetének különös jellegét Rába György is mélyreható elemzés tárgyává tette (*i. m.*, 508.). Sajátos gonddal kialakított elrendezésében „valóságos ascensio”-t fedez fel. Ha Keresztury Dezső finom meglátását követve észrevesszük a kötet első és második fele között húzódó szakadékat (amelyet aztán nagyon kiemel az *Összegyűjtött versekben* megjelenő új „cikluscím”: a *Béke és háború közt*), akkor azt is kimondhatjuk, hogy az ascensio a kereszténység Istene felé vezet. A kötet utolsó ciklusának címe: *Isten kezében*, betetőző verse a *Húsvét előtt*, amely a nagyszombati harangzúgással zárul, s nem véletlenül, nem mellékesen mutat a feltámadás ünnepére, miután a nagypéntek misztériumán is végigvezetett. Ebben az egész folyamatban nagyon jelentős szerepe van a *Miatyánk*nak. Rába György „szinte a *Fortissimo* dacának csíráját” látja benne. Magam inkább a *Fortissimo*ban tartom igen-igen fontosnak azt a fordulatot, amely a *Hiszekegy* után az egy-istenhez való visszatérésre utal: „Ma már / hiszünk káromlani-érdemes/ alvó magasságot a Sorsban.”

De hát vegyük végre kezünkbe magát a *Miatyánk*ot! Rába György első megállapítása az róla, hogy gondolatmenete „belső zajlással bontakozik ki” (*i. m.*, 462.). Később is ennek nyomán jellemzi: „A zajló érzés sokkal inkább a hitbéli megnyugvás palinodiája, mint szent szöveg parafrázisa.” (*uo.*) A palinodia szóról ezt találom Otto F. Best *Handbuch literarischer Fachbegriffe* című kézikönyvében:¹¹ „Görög szó, jelentése *visszavonás*. Két

9 *Béke és háború közt*, 1913–1916.

10 *Babits Mihály Összes versei*, Magyar Szemle, 1938. – Kötetben KERESZTURY Dezső, *Babits-levelek, tanulmányok, emlékek*, Bp., Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola, 1988, 109–110.

11 Fischer Taschenbuch, 1980. sz.

részből álló költemény, amelynek első fele fájdalmas vagy épp sértő megnyilatkozásokat tartalmaz, ezeket aztán a második, antitetikus rész hasonló formák, szavak, rímek alkalmazásával visszavonja.” Magyar versolvasó jellegzetes példát ismer erre: Csokonai Vitéz Mihálynak *A Reményhez* című költeményét. Rába György a *Miatyánkban* is „lappangó dialógust” fedez fel „a kanonikus fohász és (annak) személyes visszhangjai között”. A görög tragédia kardalainak szerkezetét keresi benne, strófák és antistrófák felelését. Úgy érzi, hogy „két tanítás pöröl benne egymással”. Magam úgy látom, hogy ez a költői imádság egyáltalán nem „vonja vissza” az evangéliumi mondatokat, nem „pöröl velük,” inkább úgy fut föl rájuk, mint a futórózsza egy kertkapu kovácsolt vasszerkezetére.

Mintha Rába György túlságosan is messziről nézné az evangéliumi imádság „szent szövegét.” Nem veszi észre, hogy már abban benne feszülnek azok az ellentétek, amelyeket ő a költő szava és a szent szöveg közötti vitának tekint. Az evangéliumi imádság hét kérést tartalmaz, s egy megszólítással kezdődik. Első gondolative a megszólítást és három kérést fog át: „Miatyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratom, miképpen mennyben, azonképpen itt a földön is!” Már a megszólításban ott a feszültség (ha tetszik: visszavonás!). Hiszen az *Atyánk* közvetlen, bizalmas szó, Jézus biztatott arra, hogy ezzel szólítsuk meg az Istent. A „ki vagy a mennyekben” viszont arra emlékeztet, hogy ezzel az atyával nem komázhatunk. Eszünkbe juthat az *Ádám kutyám* sora: „hol apámnak, hol kínzómnak látszik.” A következő három kéréshez talán közösen illik a záró hasonlító határozó: „miképpen mennyben, azonképpen itt a földön is.” Ez újra felveti a megszólításban felvillanó ellentétet: ott az Atyáról derült ki, hogy a „mennyekben van,” itt azért könyörgünk, hogy ami a *mennyben* magától értődő, az valósuljon meg a *földön* is. Vagyis hogy a menny hajoljon le a földre. Mit von vissza ebből Babits verse? Csak elmélyíti, konkretizálja, kiáltóbbá, elevenebbé, fájdalmasabbá teszi a „szent szövegben” már jelenlévő, de a megszokástól megkoptatott ellentéteket.

A költemény első tizenkét sora fájdalmas, de nagyon fegyelmezett. Hatalmasan kiemelkednek belőle a Biblia mondatai, szorosán hozzájuk kapcsolódik az, amit saját tapasztalataként panaszol fel a költő. A Biblia mondja, hogy Atyánk a mennyekben van, csoda-e, hogy árvának érezzük magunkat. Ha megszólítjuk, nem váddal, hanem bizalommal tesszük: „rád tekint árva világod.” Rád tekint, hiszen atyja vagy, árva, mert nem vagy közel, s nélküled bűnökbe, szennyekbe vész. Isten nevéhez egyszerre kérés és hitvallás kapcsolódik. Különös szépséget kap a „szent szöveg” *jöjjön el* fordulata, s mögé sietve fölzárkózik az *árva világ* megfelelője: *véres a földünk*, amely majd visszatér a maga helyén is, a tizenkilencedik sorban.

A hetedik sortól bonyolultabbá válik a költői beszéd. Az *Atyánk* párjaként megjelenik egy másik megszólítás is: „kezed sújtását sejtjük, *uram*.” Ez az *uram* a versnek egyetlen olyan szava, amely egyes szám első személyben a költőre is mutat. Egyébként mindenütt többes számra utaló nyelvi alakokkal találkozunk (mint a *sejtjük* igei személyragjában is): egy ember szól itt, de sokak nevében. Itt fogalmazza meg azt a *sejtést*, hogy a földet

elborító háború tán Isten büntetése, tehát *akarata*. Azért nehéz a költőnek s a vele együtt szomorkodóknak kimondaniuk a „Legyen meg a te akaratom”-at. De ha Isten Atyánk, ha az ő legszebb neve a Békesség, akkor hogyan akarhatja a háborút? Ezt a kérdést nem a bibliai imádsággal szembefordulva, hanem azon elmélkedve veti fel a vers. „Add, hogy mondhassuk könnyebben” – hogy a jelenlegi akaratom mögül tisztuljon fel az igazi, a békességet hozó!

A „mint a menny(ek)ben, úgy a földön is” fordulat kétosztatú lesz. A *mennyekben* szó felhangzik a tizenkettedik sorban, de újra előkerül a tizennyolcadikban is, és ott fűződik hozzá a bibliaibéli folytatás: „azonképpen itt a földön is.” Másodjára már egy új igei állítmány tartozik hozzá. Egyáltalán: a szó- és szerkezetismétlés által előállt résben megjelenik egy váratlan kép, amelynek nincsen előzménye a bibliai imáadáságban. A költő, mielőtt igazán lezárná a harmadik, nehezen kimondható kérést, újra megszólítja Istent. Megint *uramként*. Most őt kéri, hogy tekintsen a földre. Rába György azt írja: „Babits *Miatyánkja*... a háborúban szenvedő és vétkező emberiség többes szám első személyű megnyilatkozása. Emberiséget mondunk, nacionalista gyűlöletnek nyoma sincs benne” (i. m., 462.) Nacionalista gyűlöletet valóban nem vethetünk a *Miatyánk* költőjének szemére, de azért épp itt nem az emberiség, hanem a *hon javáról* beszél, arra irányítja Isten figyelmét. Maga a szó is érdekes, sajátos reformkori akusztikájával. Még több emléket ébreszt bennünk a kép (megint csak nem bibliaibéli!), amellyel a költő mondandóját kifejti. Fa, lomb, őszi gally... Mindezzel nemcsak a „magabízó császári kijelentésre” céloz, ahogyan Rába György helyesen észrevételezi („Mire a levelek lehullanak, újra otthon leszünk!”) (i. m., 464.), hanem – többek közt – Arany fájdalmas versére is:

Letészem a lantot. Nehéz az.
Kit érdekelne már a dal.
Ki örvend fonnyadó virágnak,
Miután a törzsök kihál:
Ha a fa élte megszakad,
Egy percig éli túl virága... (Letészem a lantot)

A többes szám első személyű birtokos személyjelek itt egy szorosabban összetartozó, közös létében, megmaradásában veszélyeztetett közösségre, a nemzetre utalnak: a *fánk*, *gyermekaink*, *lábunk*, *sőt* a bibliai *kenyerünk* és a *nekünk* is ennek a közösségnek nevében hangzik el. A „legyen meg a te akaratom”-dal nem *perel*, csak bibliai módon *alkuszik* a megrendült kérés: „hulljon a lomb, csak éljen a fa.” Ha elvesznek is „fiatal katonák,” legálább a lombjaitól megfosztott fa maradjon meg!

A tizenötödik sort érezhetnénk *visszavonásnak*, de a költő saját szavát vonja vissza benne, általa: a legkisebb lombon, az utolsó fűrtön is ott van tán Isten *áldása*. Azokon is, amelyek lehulltak! Itt derül aztán ki, hogy a *fa*-kép már az evangéliumi imádság második ívének előkészítésére való. Váratlan hirtelenséggel tűnik föl elemei közt a mindennapi

kenyeréért esedező fohász, s gyönyörű nyomatékkal ehhez is hozzáfűződik a béke eszméje. Ha Istennek legszebb neve a békesség, nekünk mindennapi kenyérnél is elemibb szükségletünk a béke. A költő nem *mára* kéri. Imádsága így szól: „gyermekeinket növeld békére.”

A *Miatyánknak* (a bibliainak) második íve négy kérést fogalmaz meg. Nem azt kéri, hogy a menny hajoljon le a földre, hanem hogy addig is, ameddig ez nem történik meg, itt a földi lét kiszolgáltatottságában tapasztalhassuk Isten „atyai gondját.” Két nagy szükségünkben, amely a földi léttől elválaszthatatlan. Egyik a testé: az éhség. Másik a léleké: a bűn. Az elsőhöz a négy kérés közül egy fűződik: „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma!” Babits verse ezt a kérést a huszonharmadik és huszonnegyedik sorában szó szerint kimondta, s aztán, amint láttuk, különös módon értelmezte is. A bibliai imádságnak három kérése kapcsolódik a bűnhöz. Közülük az első a már megtörtént bűnökhöz: amelyeket az imádkozó követett el, s amelyeket ellene követtek el mások, hozzá hasonlóan gyarló emberek. „Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.” Csaknem szó szerint ezt olvassuk Babits versében is. Az evangéliumi imádságban ez az egyetlen kérés, amelyhez eltéphetetlenül hozzátartozik egy ígéret is. Hogyan kérhetné saját bűneinek bocsánatát, aki nem igyekszik megbocsátani másoknak? A „szent szöveg” belső feszültségei itt a legizgatóbbak. Nem arcátlanság-e, ha bűnös létünkre arra emlékeztetjük Isten, hogy nemcsak megbánni valónk van, hanem mások bűnének áldozatai is vagyunk? Ha a bűnösnek szabad bizalommal bocsánatért könyörögnie, akkor bizonyos mentegetőzhet is. Ezt teszi a költő, amikor gyermekeinkről szólva azt mondja: „ha bűn, hogy lábunk ma vérbe csúszik meg: értük az!” Itt újra fölvetődik a kérdés: kinek a nevében szól ez az imádság? Bizony, alighanem továbbra is a nemzet nevében. A bűn, amelynek kínját, szégyenét érezzük, épp az, hogy harcolnunk kell. Megbocsátanunk viszont azoknak kellene, akik gyermekeink jövőjét, egészséges, szabad növekedését veszélyeztetik. Képesek vagyunk-e arra, hogy megbocsássunk nekik? Egy fontos lépést tehetünk a megbocsátás felé vezető úton, ha kimondjuk: „a gaz / tied, büntetni.” Vagyis az ítékezés, a számonkérés jogát akkor sem vindikálhatjuk magunknak, ha úgy érezzük: vétettek ellenünk. Ez a jelentős lépés azonban nem a fegyverletétel: „mienk [a mi jogunk, lehetőségünk, feladatunk] csak az, / hogy védelmezzük a mieinket.” Lám, újra ez a többes szám első személy: nyilvánvalóan nem az emberiségre vonatkozik, hanem egy olyan embercsoportra, amelyik egy másik embercsoport ellen kénytelen védelmezni önmagát, saját gyermekeit. Ha meghasonlott lelkiismerettel is.

A bibliai szavak értelmezése itt bizonytalanná válik. Nem a „zajló érzés” miatt, hanem mert a költő (s az általa képviselt közösség) legmélyebb fájdalmai és gondjai buknak elő. A jézusi imádság utolsó két kérésében az előttünk lévő, a ránk leselkedő bűn ellen kérünk védelmet Istentől. „Ne vígy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól!” Magát a régről örökölt magyar szöveget nehezen érthetővé teszi a *de* kötőszó, ma inkább *hanemet* kellene mondanunk. A költő megint csak szinte szóról szóra vállalja a hagyományos szöveget. De szokatlan értelmezést ad neki (anélkül, hogy vitába szállna vele vagy visszavonná, érvényteleníteni próbálná). „Ne vígy a kísértetbe minket!” Mintha az a kísértés

fenyegtetne, hogy ne ártatlanul harcoljunk, hanem elfeledve, hogy testvérünk az, aki ellen fegyverbe kellett öltöznünk. Babits nem filozofál, hogy megkülönböztessen jogos és jogtalan, igazságos és igazságtalan háborút, méregesse, hogy meddig ez, mettől az, amiben benne vagyunk. Azért imádkozik, hogy el ne veszítsük „ártatlanságunk tudatát, / mint drága páncélos inget.” Vagyis épp azért, hogy zajló érzések el ne sodorjanak. Semerre: se valami eszeveszett hadakozásra, se a csüggedésre!

A hetedik kérést kétsoros bevezetés előzi meg:
Jaj, aki ellenünk mozdul:
megvívunk, készen, bármi csatát,
de szabadíts meg a gonosztul (...)

Pontosan ráismerünk a jézusi imádság záró kérésére, de milyen meglepő szöveggörnyezetben! Valljuk be: meglepő maga a bibliai záró mondat is. Az *Atyánk*hoz emelkedő imádság utolsó szava a *Gonosz!* Az *Atya* a mennyekben van, itt a földön a *Gonosz* ólálkodik körülöttünk. Utoljára, különös nyomatékkal arra kérjük Istent, hogy tőle szabadítson meg. (Hiszen szabadító Isten: úgy mutatkozott be már akkor, amikor Mózes népét az egyiptomi rabszolgaságból kivette!) Ellene, a *Gonosz* ellen küzdünk tehát utolsó lehetünk? Babits szerint nem a *gonosz* ellen küzdünk, hanem – kénytelen – testvéreink ellen, akik tán szintén ártatlanságuk tudatát viselik páncélos ingként, s akik ugyanúgy a Miatyánkot imádkozzák, mint mi, a tűzszünetben. A *gonoszt* nem írta nagybetűvel. Talán a gyűlölet lelkületét értette rajta, a testvériség tudatának elfeledését.

A költemény a *Miatyánk* sajtószerű zárásával, annak költői kibontásával fejeződik be. Már a legelső keresztény nemzedékek szükségét érezték annak, hogy a hét súlyos kérés után egy dicsőítő záradékkal fejezzék be a Jézustól tanult imádságot. Talán azért is, hogy ne a *gonosz* legyen a végszava. Hiszen a zsoltárok végére is dicsőítő záradékot illesztettek, így imádkozzuk ma is őket. „Tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség” – ez az a mondat, amelyet a protestánsok teljesen a *Miatyánk*hoz tartozóként használnak. Babits nem „végső magamegadással” vállalta ezt a záradékot, aligha akarta velük „az adott hatalmi viszonyokat megkérdőjelezni” – mint Rába György gondolja (*i. m.*, 465.). A szövegkezdő *Atyánk* nyelvi megfelelőjét kereste, hogy pozitív akkorddal zárja a versét. Érdekes, hogy épp itt valóban ki is mozdítja eredeti jelentéséből az egyházban használatos szöveget. A *tiéd az ország* már nem a *jöjjön el a te országod* megfelelője. Arról az országról van itt szó, amelyet fához hasonlított, amelynek nevében imádkozott, amelyről most azt mondhatja: „kezedbe tette le sorsát.” A költemény utolsó sorai nem a *mennyei Atyáról* mondják, hanem *ennek az országnak* ígérik, hogy

bármennyit küzd és vérez,
előbb vagy utóbb övé lesz
a hatalom és a dicsőség!

Ne hőköljünk vissza: ez a költemény még nem a *Húsvét előtt* harangszavát zendíti meg. Rába György érdekes mondattal zárja róla szóló mondandóit: „Ez a szemlélet 1914 novemberében a háborús kiábrándultságnak majdnem a lehetséges felső foka, és történelmi tartalma nem biztatóbb, mint *Az ember tragédiája* befejezésének kitétele” (i. m., 466.). Én sokkal inkább fájdalmat és reményt tapintok benne, mint kiábrándultságot. Kiábrándulni abból lehet, amibe előbb beleszerettünk. Történelmi tartalmat pedig aligha kérhetünk számon egy imádságon s egy lírai költeményen.

A *Miatyánk* Babits személyes, belső útjának jelentős dokumentuma. Megrázó erejű kifejezése annak a megrendülésnek, amellyel a költő a háborút fogadta, de fontos jelzés arról is, hogy az „ezer isten” helyett a Biblia Istene felé fordul Babits.

*

Nem sokkal azután, hogy tanulmányomat a kötet szerkesztőjéhez eljuttattam, megtudtam, hogy Babits kéziratot hagyatékának feldolgozása közben előkerült a *Literarisches Institut Kosmos*szal folytatott levelezése, amelyből minden kétséget kizárólag kiderül, hogy a *Miatyánk* című költeményt valóban bécsi felkérésre írta. A levelek rövidesen kiadásra kerülnek, a Babits-levelezés soron következő kötetében. Magam az OSZK kéziratárában kezembe vehettem őket, s alkalomadtán kísérletet teszek – az előkerült adatok ismeretében – magának a tervezett *Kunstblatt*nak a felkutatására is valamelyik bécsi közgyűjteményben. – Az említett levelekre Topolay Ágnes hívta fel a figyelmemet, ezúton is köszönetet mondok neki érte.